सुकृतं मम । वैशम्पायन उवाच । इत्येवमिति तदा प्राह ततस्तं बलहन्ता । चोदितस्तु महेन्द्रेण मतङ्गः प्राब्रवीदिदम् । यथा कामविहारी स्यां कामरूपी विहङ्गमः । ब्रह्मचर्याविरोधेन पूजाञ्च प्राप्नुयामहम् । यथा ममाक्षया कीर्त्तिर्भवेच्चापि पुरन्दर ! । कर्त्तुमर्हसि तद्देव ! शिरसा त्वां प्रसादये । शक्र उवाच । छन्दोदेव इति ख्यातः स्त्रीणां पूज्यो भविष्यसि । कीर्त्तिश्च तेऽतुला लोके ! त्रिषु लोकेषु यास्यति । एवं तस्मै वरं दत्त्वा वासवोऽन्तरधीयत । प्राणांस्त्यक्त्वा मतङ्गोऽपि संप्राप्तः स्थानमुत्तमम्" भा० अनु० २९अ० ।

छन्दोभाषा स्त्री छन्दसां भाषा । १छन्दसां कथनं ततोभवे तद्व्याख्याने पन्थेऽर्थे छगयनादि० अण् । छान्दोभाष तत्रभवे तद्व्याख्याने पन्थेच । २उपाङ्गशास्त्रभेदे "उपाङ्गानि शृणु प्रभो !" इत्युपक्रमे "प्रतिपदमनुपदं छन्दोभाषासमन्वितम् । मीमांसान्यायतर्काश्च उपाङ्गं परिकीर्त्तितम्" हेमा० दा० ख० देवीपु० ।

छन्दोम पु० त्रिसूत्रे अहीने यागभेदे "त्रिरात्राः पञ्च गर्गवैद छन्दोमाल्वैतुपराकाः" कात्या० श्रौ० २२।१।८। त्रिरात्रास्त्रिसंख्याः पञ्च अहीनाः "द्वितीये त्रिवृतोऽतिरात्राः सर्वे राज्यकामस्य" ९।१०। सू० । "त्रिवृतस्त्रिवृत्स्तोमयुक्ताः अतिरात्राः (सर्वे गर्गादयः) पञ्च राज्यकामस्य क्रतवो भवन्ति" कर्कः ।

छन्दोमदशाह पु० दशाहसाध्ये यागभेदे "छन्दोमदशाहः पशुकामस्य" कात्या० श्रौ० । २२।५।२८। छन्दोमदशाह इति संज्ञा स पशुकामस्य भवति" कर्कः। तत्राहान्याह । "पृष्ठ्यस्तम्भाञ्चत्वारश्छन्दोमाः" २९सू० । "चतुर्थे दशरात्रे पृष्ठ्यावलम्बादूर्द्ध्वं द्वादशाहिकाश्चत्वारश्छन्दोमा भवन्ति तत्र पूर्वं पृष्ठ्यथमरात्रपृष्ठाःपञ्चाहाः ततश्चत्वारश्छन्दोमाः ततोदशमोविश्वजिदतिरात्रः" स० व्या० ।

छन्दोमान न० ६त० । छन्दसां माने ततो भवे व्याख्याने च ऋगयनादि० अण् । छान्दोमान तत्र भवे तद्व्याख्याने च ।

छन्दोविचिति स्त्री ६त० । छन्दसां गायत्र्यादीनां १समुदाये । छन्दसां विचितिर्विचयोयत्र । छन्दःशास्त्रे च । "छन्दोविचितिरित्येनं यद्वृत्तोवेदद्रव्यते" ततः ऋगयना० भवे व्याख्याने चार्थे अण् । छान्दोविचित तद्भवे तद्व्याख्याने च ।

छन्न त्रि० चु० छद–क्त नि० । १व्याप्तादिते । २निर्ज्ञाते ३रहसि न० "छन्नेऽपि सप्तरेषु यत्र" माघः । पक्षे छादित तत्रार्थे त्रि० ।

छप गतौ वा चुरा० उभ० पक्षे भ्वा० पर० सक० सेट् इदित् । छम्पयति ते छम्पति अचच्छम्पत् त अच्छम्पीत् । चच्छम्प ।

छम भक्षणे भ्वा० पर० सक० सेट् । छमति अच्छमीत् । इदित् छमित्वा–छान्त्वा छान्तः । छमण्डः [दिकोषः

छमण्ड पु० छम–अण्डच् । मातापितृविहीने (छौंड) उणा

छर्द् वमने चुरा० उभ० सक० सेट् । छर्दयति ते अचच्छर्दत त । छर्दितः । छर्दिः ।

छर्द् न० छर्द–भावे अच् । वमने हेम० । क्लीवत्वमभिधानात् ।

छर्दन न० छर्द–भावे ल्युट् । १वमने । हेमच० । "छर्दनं दध्युदश्विद्ग्रामथ वा तण्डुलाम्बुना" सुश्रु० । कर्त्तरि ल्यु । २वमनकर्त्तरि त्रि० । ३अन्नस्वुपराशसे पु० । हेतौ णिच्–ल्यु । ४निम्बवृक्षे पु० हेमच० ५मदनवृक्षे भावप्र० ।

छर्दनिका स्त्री छर्दं वमनमापयति आपि–ल्यु स्वार्थे क अत इत्वम् । कर्कट्याम् राजनि० ।

छर्दि स्त्री छर्दयति छर्द–हेतौ णिच–इन् । वमनरोगे तन्निरुक्तिनिदानादि च सुश्रुते उक्तं यथा ।

"अथातश्छर्दिप्रतिषेधमध्यायं व्याख्यास्यामः । अतिद्रवैरतिस्निग्धैरहृद्यैर्लवणैरपि । अकाले चातिमात्रैश्च तथा ऽसात्म्यैश्च भोजनैः । अजीर्णात् क्षयात्ययोद्वेगादलीकात्कृमिदोषतः । नार्यांशापन्नसत्त्वायास्तथाऽतिद्रुतमश्नतः । बीभत्सैर्हेतुभिश्चान्यैर्द्रुतमुत्क्लेशितो बलात् । छादयञ्चाननं वेगैरर्द्ययन्नङ्गमञ्जनैः । निरुच्यते छर्दिरिति दोषो वक्त्रं प्रधावितः । दोषानुदीरयन् वृद्धानुदानो व्यानसङ्गतः । छर्द्दिमागच्छति भृशं विरुद्धाहारसेविनाम् । हृल्लासोद्गाररोधौ च प्रसेको लवणस्तनुः । द्वेषोऽन्नपाने च भृशं वमीनां पूर्वलक्षणम् । प्रच्छर्द्दयेत् फेनिलमल्पमल्पं मूत्राद्दितोऽभ्यर्द्दितपार्श्वपृष्ठः । आन्तः सघोषं बहुशः कषायं जीर्णे ऽधिकं साऽनिलजा वमिस्तु । योऽम्लं भृशं वा कटुतिक्तवक्त्रः पीतं सरक्तं हरितं वमेद्वा । सदाहघोषज्वरवक्त्रशोषमूर्च्छान्विता पित्तनिमित्तजा सा । यो हृष्टरोमा मधुरं मनूतं शुक्लं हिमं सान्द्रकफानुबिद्धम् । अभक्तरुग्गौरवसादयुक्तोवमेद्बली सा कफकोपजा स्यात् । सर्व्वाणि रूपाणि भवन्ति यस्यां सा सर्व्वदोषप्रभवा मता तु । बीभत्सजा दौर्हृदजाऽऽमजा च याऽसात्म्यतोवा कृमिजा च या हि । सा पञ्चमी ताश्च विभावयेत्तु दोषोल्बणत्वेन यथोक्तमादौ ।